

فرمان تاسیس تشکیلات کلان دولت، توسط ناصر الدین شاه (1283 ه.ق)

پدیدآورده (ها) : کیانی هفت لنگ، کیانوش
کتابداری، آرشیو و نسخه پژوهی :: گنجینه اسناد :: بهار و تابستان 1380 - شماره 41 و 42
از 14 تا 25

آدرس ثابت : <http://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/92308>

دانلود شده توسط : سارا سلطانی
تاریخ دانلود : 14/08/1395

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه [قوانین و مقررات](#) استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

فرمان تأسیس تشکیلات کلان دولت، توسط ناصرالدین شاه (۱۲۸۳ ه. ق)

دکتر کیانوش کیانی هفت لنگ

اشاره:

درباره انگیزه ناصرالدین شاه، از راه اندازی تشکیلات کلان دولت و نیز دیگر تحولات دوره ناصری، دیدگاه‌های متفاوتی ابراز شده است که قبلاً به نمونه‌هایی از آن، اشاره می‌شود:

دکتر حسین محبوبی اردکانی، نوشته است: گروهی بر خورد با اروپا و سفرهای ناصرالدین شاه به فرنگ و دیدن تحولات چشمگیر فرنگ را موجب این تحولات می‌دانند و معتقدند، در پاره‌ای موارد، چشم و گوش شاه بازتر شد و با الگوبرگیزی از کشورهای پیشرفته اروپا، به سازماندهی امور عمومی کشور پرداخت (۱).

عباد... مستوفی، از منظر دیگری به موضوع پرداخته و معتقد است که ناصرالدین شاه که از بی‌کفایتی صدراعظمش، میرزا آقاخان نوری به تنگ آمده بود، طی دستخطی در ۱۲۷۰، امور لشکری را بکلی از وظایف صدراعظم منفک و به دست عزیزخان مکرری سپرد و پیش از آن نیز، وزارت علوم و ریاست دارالفنون را به علیقلی میرزا اعتضاد السلطنه (پسر فتحعلیشاه) سپرده بود. همچنین، میرزا سعیدخان را با لقب مؤتمن الملکی، به وزارت خارجه مقرر کرد.

از سوی دیگر، مسئولیت و پاسخگو بودن وزیران در کار خود، که در تمام اروپا معمول بود، به سمع شاه رسیده بود، و این شیوه، با فکر شاه، که می‌خواست به تمام کارها، احاطه داشته باشد، سازگارتر بود. گزارشهای میرزا محمدخان قاجار (کشیکچی باشی) هم، از اوضاع نابسامان امور ریخت و پاشهای صدراعظم، دست به دست هم داد و عزم و اندیشه شاه را برای انجام دگرگونی، قوت بخشید. تا اینکه در بیستم محرم ۱۲۵۷، دستخط برکناری میرزا آقاخان و بستگان وی از مناصبان صادر شد. شاه، در بخشی از این دستخط، خطاب به میرزا آقاخان نوشت: «لشما از عهده خدمات ما بر نیامدید و در این بین، خبط و خطاهای اتفاق افتاد و کم‌کم امور دولت معوق ماند.»

ناصرالدین شاه، پس از این اقدام تاریخی، دیگر نمی‌خواست صدراعظم داشته باشد، بلکه مایل بود، کارها را بین چند نفر وزیر تقسیم کند و هر یک را در کار خود مستقل نماید و سروکار آنها را با خود قرار دهد تا از حال رعیت، بهتر

آگاه شود، و نیز، هرگاه امر مهمی پیش بیاید، شورا‌یی از وزیران تشکیل شود و هر یک نظر خود را در آن زمینه اظهار کنند و به عرض شاه برسانند تا امر شاهانه، قدرت اجرایی آن بدهد؛ در هر حال، امضای کلیه امور، به عهده شاه بود تا هیچ کاری بدون امر قبلی او، قابل اجرا نباشد و برای اجرای این نظر، دستخطی صادر کرد و کارها را به شش قسمت (وزارت داخله، وزارت خارجه، وزارت جنگ، وزارت مالیه، وزارت عدلیه، و وزارت وظایف و اوقاف) تقسیم و هر یک را به یکی از رجال واگذاشت (۲).

مهدی بامداد نیز، سلیقه شاهانه را در تأسیس این تشکیلات مهم دانسته و نوشته است: در سال ۱۲۸۳ قمری، ناصرالدین شاه، بنا به سلیقه شاهانه، باز به فکر تشکیلاتی برای مملکت افتاد و هر کسی را سر کاری گذاشت و حدود اختیارات هر یک را تعیین و اموراتی را به وی محول نمود و البته این کار، خیلی موقتی بود و در همین سال، چون موضوع روی نظر و سلیقه شاهانه صورت گرفته بود، دوباره تشکیلات مزبور، بکلی به هم خورد (۳).

به هر روی، سندی که در این نوشتار معرفی شده است، نشانگر گوشه‌ای از چگونگی پیدایش نظام نوین اداری کشور می‌باشد که نظر به اهمیتش از جنبه‌های گوناگون، اینک، باز چاپ آن با توضیحات تکمیلی و ویرایش جدید، پیش از وی پژوهشگران و تاریخ‌پژوهان و کارشناسان تحول نظام اداری کشور قرار می‌گیرد؛ باشد که مفید و نافع، واقع گردد.

در پایان، تصویر اصل سند، به منظور مقایسه آن با متن چاپ شده، درج گردیده است.

پی‌نوشت‌ها:

- ۱- محبوبی اردکانی، حسین، تاریخ مؤسسات تمدنی جدید در ایران، انتشارات دانشگاه تهران، جلد دوم، ص ۵۵
- ۲- مستوفی، عبداللّه، شرح زندگانی من، ۳ مجلد، چاپ سوم، انتشارات وزارت تهران ۱۳۶۱، جلد اول، صص ۵۶-۵۸
- ۳- بامداد، مهدی، شرح حال رجال ایران، ۶ جلد، چاپ چهارم، انتشارات وزارت تهران ۱۳۶۱، جلد چهارم، ص ۴۸۱

بسم الله تعالی شأنه العزیز

چون به واسطه اشتغالات کثیره هفت سال متوالی - که به نفس نفیس همایون متوجه بودیم - چندی بود مزاج مبارک، چندان همراهی نداشت و مداومت مشاغل سابقه را - به آن تفصیل که بود - دور از رویه احتیاط و حفظ صحت مزاج همایون خود که بر همه چیز مقدم شمردیم. لہذا، در ابتدای سال گذشته اودنیل (۱) قرازی در وضع اداره امور دولتی و مملکتی دادیم و دستور العمل مشروح مفصل و موشح به دستخط مبارک، از روی کمال بصیرت و تجرت - که هیچ نکته از نکات تجربنهای پیش، فروگذار نشده بود - نوشتیم. نظر به این که اکنون به عون عنایت و تأیید خداوند بیچون، مزاج همایون ما، به طور بیست که از واریسی معظمت امور و رتوس مسائل و مهام عمده دولتی، امتناعی ندارد؛ خاصه که بعضی تخصیصات و تسهیلات لازمه نیز، که بتازگی در شعب و اقسام کارها، منظور نظر فرموده ایم که زحمت خارج از لزوم به مزاج همایون نرسد. بنابر آن، به اراده سنیہ همایون در هذه السنه یارس نیل (۲) سعادت دلیل، قرار تقسیم کارها و طراز اداره مهام دولتی را به تفصیل داده، کفالت هریک از آنها را، به ملاحظه لیاقت اشخاص، به عہدہ یکی از چاکران مجرب درباری محول و مرجوع داشتیم و خود، به نفس نفیس همایون - به طوری که لزوم کارها اقتضا نماید - مواظب نظم و یسرفت خدمات منقسمه مقررہ، بعون الله تعالی خواهیم بود.

باید وزرا و چاکران دربار همایون، به موجب عزم و اراده ملوکانه عمل نموده، در خدمات مرجوعه، مستقلاً اقدام نموده، لازمه مجاہدت و اہتمام، به عمل آورند. اموری که سابقاً، قبل از سال اودنیل، مخصوص ما بود، از قبیل صحه فرامین و بروات و احکام امور ولایات و حواله و اطلاق (۳) عمل خزانه و برانداران و قرار جمع و خرج و تقسیم وجوه و اقساط و دستورالعملهای ولایات و حکم کلیہ امور دولتی و در صورت ظهور اختلاف فیما بین وزارتخانه‌ها، رفع آن و احکام لازمه عمده، مخصوص وجود مسعود همایون خواهد بود. سایر امور دولت، منقسم به وزارتخانه‌های مرقومہ ذیل خواهد شد:

هریک، در کمال استقلال به لوازم انجام خدمات مرجوعه، قیام و اقدام نموده، لازمه اہتمام را، مرعی دارند. خدمات و مهمات دولتی و مملکتی - که راجع به چاکران دولت است - باید نہایت استقلال را داشته باشند. نوشتجات و احکام آنها را، حکام و مباشرین امور ولایت سپرده به آن وزیر نالی حکم همایون و در حضور ما، به امضا مقرون دانند، اگر چه تغیر و تبدیل و عزل و نصب حکام و مباشرین باشد. نیک و بد و حسن و قبح امور و افعال مباشرین و عمال سپرده به هر وزیر، از او دیده می شود لا غیر. از وزارتخانه‌ها، نباید هیچیک مداخله به کار وزارتخانه دیگری نماید؛ و اگر یکی، از وزارتخانه دیگری، عرضی در حضور همایون نماید، محل اعتنا نخواهد بود و به سمع قبول، اصفاً نخواهد شد، بلکه مورد ملامت و توبیخ خواهد شد و مخالف رأی همایون خواهد بود. وزارتخانه‌هایی که با جمیع ولایات سروکار دارند، از قبیل: وزارت جنگ و مالیات و خراج و دیوان عدالت و وظایف و وزارت درباری و غیره و غیره، هر کاری و هر ولایتی دارند، رجوع به وزیر آن ولایت نمایند و انجام او را از او بخواهند و آن وزیر، نوشته بسپارد که در موعد معین، اختتام و انجام آن عمل را به عرض رسانند و اگر اہمال نمود و از عہدہ بر نیامد، البتہ در حضور همایون، مورد پرسش و سوال خواهد بود و به این ملاحظہ، از هیچ وزارتخانه، تعیین محل و صدور حکم به ولایات متعلقه به وزیر دیگر نخواهد بود مگر به خواہش و رضای وزیر آن ولایت؛ و همچنین، وزرای ولایات را در باب قشون یا مالیات یا ارباب و ظایف و غیره و غیره - اگر ضرورتی دست دهد و کار اتفاق افتد - با نوشته به آن وزارتخانه اعلام خواهد کرد؛ پس از حصول جواب، به عرض حضور همایون خواهد رسانید.

حکام ولایات و مباشرین و متصدیان خدمات و مهمات دولتی، هر کس در تحت اداره اختیار هر وزیری مقرر است، باید خود را سپرده به آن وزیر بدانند و در حل و عقد و نظم و نسق کارها و دادوستد مالیات، تابع رأی و ارادہ آن وزیر باشد لا غیر؛ به حدی که آن وزیر را قادر بر عزل و نصب خود بدانند و واقعاً هم، هر وزیری، از حکام و مباشرین ابواب جمعی خود راضی نباشد - چون نیک و بد امور، از او دیده می شود - مجرّد عرض حضور همایون، معزول نخواهد شد و عوضی

آن، بارضا و عرض آن وزیر، منصوب می شود تا رشته نظم محکم باشد و با کمال استقرار و استقلال برقرار باشد. البته، وزراء بدون حکم همایون و دستور العمل دیوانی، دیناری مداخله در مال دیوان نخواهند کرد؛ لیکن نوشتجات، و دستور العمل وزراء، برای حکام و مباشرین، سند است؛ هر چه بنویسند و به هر کس هر چه بدهند، برای آنها، همان سند خواهد بود و باید از آن قرار، رفتار نمایند؛ بلکه اگر حکمی حتی فرمان و بروات به مهر مبارک رایی نوشته و مهر وزیر آن ولایت به جایی بزنند، حکام و مباشرین، در امضای آن، مجبور نیستند؛ بلکه در عدم اجرای آن، متاب و مأجور خواهند بود. اما، سند وزراء در عرض حساب، غیر از دستخط مبارک و فرمان و ملقوقه فرمان (۴) همایون و بروات به مهر مهر آثار نباید باشد و غیر از این، هیچ نوشته از احدی پذیرفته نخواهد شد؛ اگر چه به اسم ابلاغ حکم همایون باشد؛ مگر در دستور العمل اول سال که به دستخط مبارک موشع خواهد بود. مخارجی که در آنجا به خرج منظور می شود. البته، باید برسانند و قبض آنقدر بر طبق دستور العملها، سند بدانند. در ابتدای دستور العملهای دیوانی، به اسم وزیر و حاکم آن ولایت نوشته خواهد شد. به این نحو که کتابچه دستور العمل فلان ولایت در اداره فلان وزیر و حکومت فلان حاکم، و کذلک، در صدور فرامین و احکام، به حکام و مباشرین مرقوم خواهد شد که با امضای فلان وزیر از فرار مرقوم معمول دارند. حکام ولایات، نوشتجات و مطالبی که دارند، کلا او جزا. به نحوی که قبل ازین می نوشتند. بعد از این به وزیر آن ولایت بنویسند، و وزراء، مطالب جزیه را - که قابل عرض حضور همایون ندانند - خود جواب خواهند نوشت و هر چه را لازم باشد، به عرض حضور مبارک خواهند رسانید و جواب را از مصدر خلافت کبری حاصل کرده، به حکام بنویسند و با چایار غره و نیمه ماه بفرستند که بی جواب نمانند. وزراء، مطالب نوشتجات حکام متعلقه به خود را در روزی که از ابام برای آنها مقرر است، به عرض رسانند مگر مطالب فوری و فوری - که در هر وقت برسد، ماذون به عرض آن خواهند بود. قرار تقسیم وزارتخانه ها و خدمات ولایات، باز این قرار است:

وزارت جنگ

وزارت جنگ ریاست کل قشون
 استرآباد (۵) خراسان خوار و دماوند کمره (۶) قزوین جاجرم
 شاهرود و بسطام میبستان فیروزکوه اسداباد

سید محمد میرزا

کما فی السابق
 سمنان و دامغان

وزارت جنگ و ریاست کلیه قشون به علاوه اداره امور ولایات مرقومه فوق، به عهده جناب سپهسالار اعظم (۷) محول و مفوض است و باید خود را - به نحوی که در فوق ترفیم یافته - مستقلا دارای خدمات مسطوره دانسته، در انتظام و انساق امور مزبوره، مواظبت نمایند و کاملاً علی مایععلق، از عهده انجام این خدمتهای بزرگ برآید و در نظم امور قشون، سعی بلیغ نماید. کتابچه قانون عسکریه را، بتمامها اجرا دارد و هیچ از آن مبهم و مهمل نگذارد و قلعهجات گرگان را، کماکان بسازد و بنیاد تراکمه قازی قلعه را از بیخ و بن برکند و قلاع راه سرخس را معمور (۸) و مأمون دارد و سرحدات خراسان را، از فتنه اشرا و مضمون سازد. در کار سیستان، قراری که مقتضی صلاح و پیشرفت دولت است، بگذارد. من حیث المجموع، می باید در انتظام ولایات مسطوره و انجام خدمات مزبوره به نحوی که شایسته حکومت اوست اقدام نماید.

وزارتخانه مالیات

وزارت مالیات و ورتق وفتق محاسبات و معاملات دیوانی	آذربایجان	صندوقخانه (۹) و ر خندارخانه (۱۰)	اصطبل خاصه و مادیان ایلچی	قاطرخانه
زرگرخانه شترخانه حساب ورقه دولتی	زینخانه (۱۱) فراشخانه (۱۲) ندارد	کردستان خیامخانه	قم	سازه وزرند ندارد

وزارت مالیات و عمل محاسبات و معاملات دیوانی و اصدار دستورالعملها و مفاد حساب کل و لایات عموماً و اداره مرقومه فوق خصوصاً و انتظام خدمات و مهمات مفصله مسطوره، به عهده جناب مستوفی الممالک (۱۳) محمول است. می باید کمال مراقبت در جمع خرج و منافع و مخارج دولت داشته باشد که وجوه خزانه عامره، بدون کسر و تقیصه برسد. سایر مخارج دولتی و مملکتی، به قدر لزوم و ضرورت، معطل او لمعوق نماند و در ولایات متعلقه به خود، رسم جور و اعتساف را براندازد و سایر امور مرقومه را - به نحوی که مرضی طبع مبارک باشد - منتظم سازد و از هر جهت، کمال مراقبت و مجاهدت، در انتظام امور متعلقه به خود به عمل آورده، دستورالعملهای ولایات را بوقت و موقع، به وزیر ارسالند و در تنفیج محاسبات، ساعی و جهاد باشد.

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی

وزارتخانه مهام خارجه

وزارت امور خارجه	راهسازی	تذکره سرحدات	بهودونصاری و مچوس و ملل مختلفه	گروس (۱۴)
تهانند کرمانشاهان	خرقان (۱۵) لرستان			

وزارت امور خارجه، کماکان اداره امور ولایات و مهمات مرقومه فوق، به عهده جناب وزیر امور خارجه است. می باید چنانکه االی حال، خاطر همایون راه در تصدی مهام خارجه، آسوده و راضی ساخته، در انضباط و انتظام سایر مهمات و امور مرقومه، به تخصص نظم مهام ولایات سرحدیه سپرده به خود - چنان که شایسته کفایت و کاردانی اوست - جهدی وافی مبذول داشته، در انتظام سرحدات

و وصول و ایصال مالیات و آسایش رعیت و آبادی ولایات و تحصیل امنیت، با کمال اقتدار و اختیار، بدون مداخله احدی - به نحوی که مرقوم و مسطور است - مجاهده و مبالغه کامله به عمل آورد؛ و در رسانیدن مقررات و اشراجات مأمورین خارجه، اهتمام تمام به تقدیم برساند؛ و در ساختن راهها - آنچه صرفه و صلاح دولت را بداند - با حفظ حقوق دولت از مداخله خارج و رعایت شرایط و داد و حسن مراده با دول متحابه و تمنیح کل سفارتخانه و کارپردازخانه های دولت علیه، لوازم کفالت و کفایت را، مرعی و ملحوظ دارد.

وزارت علوم و غیره

وزارت علوم و صنایع جدید	تجارت	مدرسه دارالفنون	تلگرافخانه	کارخانجات	معادن
روزنامه دولتی	باسمه خانه های ولایات و دارالخلافه	حکومت ملایر و تبریزکان			

وزارت امور مفصله - که از امور مهتمه دولت است - بر عهده نواب اعتماد السلطنه (۱۶) مفرض و موکل خواهد بود. می باید معزی الهی، انتظام امور مزبوره را، بر ذمت خود فرض نماید و در ترقی علوم و صنایع و تجارت، کمال مجاهدت را به عمل آورد و روزه روز، بر رونق آنها بیفزاید؛ و همچنین، در امور و نظم حمل تلگرافخانه ها (۱۷) جهد بلیغ نماید که منتظم و مضبوط بوده، عیب و نقصی حاصل نکرده، در تربیت شاگردان مدرسه دارالفنون و توفیر منافع معادن قدیمه و احداث معادن جدید و قرار روزنامه دولتی و باسمه خانه های مملکتی، سعی باشد که از کتب مستهجنه، چاپ نکنند و در روزنامه، همیشه، اخبار دولتی و مملکتی را، به طور خوب و خوش چاپ کنند؛ و روزنامه علمی را که چندی است متروک مانده و تصاویر روزنامه را معمول دارد.

وزارت دربار و منصب ایشیک آقاسی باشیگری (۱۸)

عمل بنایی	غریب و مهمانان شاه در دربار همایون	اشراف و اعیان دارالخلافه و ولایات	علمای سادات دارالخلافه و ولایات	صل شاهزادگان درباری و ولایات
		مواظبت در رسانیدن	مواظبت در رساندن	حکومت خوانسار

طله و گاه انبار

وجوه براتداران متفرقه

انتظام امور حرم
و خواجه سراپان (۱۹)

چهار خانه ما

حکومت جوشقان (۱۹)

حکومت گلپایگان

وزارت درباری و انجام خدمات مفصله مرفومه فوق، به عهده جناب ظهیر الدوله (۲۰) خواهد بود. می باید کمال مواظبت، در انتظام خدمات مزبوره، به عمل آورد. نگذارد امور مردم، معطل و معوق بماند و متعیر باشند و این دره آن در بدون کسی گوش به حرف و عرضشان نکند. می باید این گونه اشخاص، هر یک عرضی و حرفی دارد، رسیدگی نموده، اگر لازم است به عرض حضور همایون برساند. والا، به هر وزارتخانه راجع است، به همان وزیر اعلام نموده، اهتمام اتمام عمل و مطالبه جواب آن را بکند. در امور ورقه دولتی فرامین و بیورات دیوانی، نظم درست بگذارد. مال دیوان، اقراط و تفریط نشود؛ و نه به مردم - که کاغذ می گیرند - زیادتی بشود. مقرری خادمان حرم را، در وقت و موقع، از صاحب جمعان دیوانی

گرفته، برساند؛ و در انتظام امور خواجه سراپان و عملجات خدام درب حرم خلایق، لازم مراقبت به عمل آورد؛ و در عمل بنای بیوات دیوانی، در دار الخلافه و ولایات، مواظب باشد که قلب و حیف و میل نشود؛ و با کمال تأکید و تشدد، بیست هزار خروار گندم و چهار هزار خروار جو لو آبست. هزار خروار گاه، از خالصجات دار الخلافه و شش هزار خروار گندم از ولایات قریبه - که محل آن را وزیر مالیات مشخص می کند - اهتمام نماید که تحویل سازی اصلان، مباشر انبار دیوانی شود و در عهده تعویق نماند. حکومتهای معینه را، متوجه بوده و نگذارد از رعایت، به رعیت تعدی وارد آید و مال دیوان را بدون کسر و نقصان برساند و کمال مراقبت در امنیت آنها نماید. از براتداران متفرقه - اگر کسی باشد که تنخواه او، عقب افتاده باشد - به عرض برساند تا حکم به ادای آن شود.

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی
وزارت عدلیه

به عهده جناب حاجی محمد قلیخان (۲۱) محول و مقوض خواهد بود. می باید با اجزا و اشخاصی که مقرر است رسیدگی به امور عارضین و ملهوفین نماید و عرایض صندوق عدالت را - به نحوی که مقرر و معمول است - رسیدگی نموده، در هفته، یک روز مخصوصاً صرف اوقاف همایون را، برای اصناف عرایض دیوان عدالت مشخص فرموده ایم. در آن روز معین، خلاصه عرایض را - که در آن هفته به هم رسیده است - به اتفاق صدر دیوانخانه، به حضور آورده، به عرض رساند و جواب حاصل نموده، از آن قرار حکم صادر کرده، به وزیر ولایتی برساند و نوشته بگیرند که در موعدی معین، تا اتمام عمل یا جواب مسکت و صحیح در خلاف بودن عرض عارض، به دیوان عدالت بدهند؛ و اگر از وزراء اهمالی شود، وزیر دیوان عدالت، مأذون است که به عرض برساند تا حق مدعی، یا حکم همایون، از آن وزیر مستدرک شود. او، خود داند با مدعی علیه و حاکم آن ولایت، مرسومی که معمول است. عارضین، بعد از اتمام عمل، به اولیای دیوانخانه بدهند. بر ذمه وزارت که گرفته، عاید سازند.

جناب اعتضادالدوله (۲۲) خوانسالار

حکومت نژیون دارالنتظاره حکومت و سرداری حکومت عربستان ریاست خوانین
مازندران [مخوزستان] فاجار

حکومت محلات

خدمات مفصله فوق، به عهده جناب اعتضادالدوله خواهد بود که در انتظام حکومتهای مسطوره خدمات مزبوره، نهایت سعی و جهد مبذول داشته، به نحوی که مرضی خاطر مهر مظاهر همایون است در حفظ امنیت و انتظام و آبادی ولایت و سرپرستی نوکر، کمال مراقبت به عمل آورده، سعی باشد.

وزارت وظایف و غیره

وزارت وظایف و اوقاف همدان

انجام خدمات مسطوره، در عهده جناب اعتمادالسلطنه (۲۳) است. می باید در رسانیدن وظایف و ثبت و ضبط غایب و متوفی و تشخیص و تمیز ارباب استحقاق و غیر مستحق به اطلاع و استحضار وزرای ولایات، کمال اهتمام به عمل آورده، دقیقه ای از لوازم این خدمت، مبهم و متروک نگذارد و حکومتهای مسطوره راه مراقب باشد. از حکام، تعدی به رعیت نشده، در آبادی و ولایات و آسایش رعیت - آنچه بدانند - به عرض برسانند تا فرار آن، داده شود.

وزارت حضور [دربار] همایون

وزارت حضور همایون اصفهان کاشان فارس نطنز گمرکخانه های ولایات

اداره امور مسطوره فوق، محول به جناب امین الدوله (۲۴) خواهد بود. می باید در توفیر عمل گمرکخانه های ولایات - که جزء اعظم مالیات ممالک محروسه است - بذل جهد و سعی تمام نماید و این شغل معظم و خطیر را - که تا حال، اعتنائی درست در انتظامش نشده است - منظم و مضبوط سازد و همچنین، در آبادی و انتظام امور ولایات مرقومه، شریک سعی و اهتمام به عمل آورد که به حسن تدابیر، مشارالیه بر مثال (۲۵) دیوانی بیزاید و از افساد و مکاید مفسد و شیطان، نگاهدارد و حفظ نماید.

وزارت دارالخلافه و غیره

طهران عراق ۲۶۱ بود جزین کرمان چهارخانه های راه آذربایجان

چون شهر دارالخلافه، طهران، مجمع اکابر و اعیان و مرکز کل ایران است که در حقیقت، چشم مردم به نظم اینجاست و مرموق کل ایران است. لہذا، حکومت آنجا و قرار انتظام و امنیتش را، مخصوص وجود همایون خودمان فرمودیم و نظر بر اینکه جناب دبیرالملک (۲۷) پرورده دست تربیت ماست و به حسن سلوک و کفایتش، اطمینان و اعتماد کامل حاصل بود، وزارت آنجا را به نیابت خودمان، به انضمام خالصجات (۲۸) و غیره، با اجازت و ایلات آن، به عهده او محول داشتیم که درست در تفتیح و نظم شهر و تنزل اسعار و فراوانی ماکولات و انتظام عمل خبازی در رسانیدن جنس انبار، کمال جد و جهد را به عمل آورده - به نوعی که مرضی خاطر مبارک است - در آسودگی عامه مردم، اهتمام نماید و علاوه بر آن، اداره امور مفصله فوق را، باریاست دارالانشا (۲۹) به عهده او محول و مفوض فرمودیم که با کمال نظم، راه برود؛ به نحوی که در اصل مرقوم و مقرر فرموده ایم، عمل نماید.

وزارت خزانه عامره و غیره، به عهده جناب معیرالملک (۳۰)

رسانیدن وجوه اندرون و براتداران از قرارحواله دیوان

جمع آوری وجوه مخصوص خزانه و بقایا (۳۱) از وزرا

نظم خزانه و مالیات عایدی به خزانه

حکومت یزد...

حکومت گیلان که جزء وجوه مخصوص است.

زنجبورکخانه (۳۲)

بنای بعضی ولايات مخصوص

کالسکه خانه

ضرابخانه های ممالک

خدمات مرقومه فوق، بر عهده جناب دوستعلی خان معیرالممالک است. می باید کمال اهتمام را، در انتظام خدمات و مهمات مزبوره - که از مهم خطیر دولت است - به عمل آورده، در تمامی عیار ضرابخانه ها و وصول و ایصال مالیات دیوانی، از بابت اقساط و بقایا و انتظام عمل حکومتی مرقومه و رسانیدن وجوه براتداران و مصارف دولتی و انتظام عمل خزانه عامره و جمع آوری و رسانیدن وجوه مخصوص خزانه اندرون (۳۳) و سایر خدمات محوله، سعی بلیغ و جهد بلیغ مبذول و محمول دارد.

خدمات مفصله، به علاوه احضار وزرا و رسانیدن اخبار از جانب سنی الجوانب همایون، به عهده جناب امین الملک پاشاخان (۳۴) محول است. می باید در انجام خدمات مرجوعه، سعی باشد و بعد از این، بروات و فرامین را، بدون تصحیح دستخط مبارک، به مهر نرساند.

ریش سفیدی خلوت (۳۵)

نظنگداران سرکاری (۳۶)

چون خدمات مزبوره، سابقاً نیز، به عهده مقرب الخاقان، میرزا هاشم خان امین خلوت (۳۷) محول بود، کماکان به او مرحمت و مرجوع گردید.

خاتمه

برای انتظام امور وزارتخانه ها - که هیچیک، موجب تعطیل امر دیگری در عرض مطالب متعلقه به خود نشود - ایام هفته را، برای عرض مطالب آنها، منقسم به تقسیم مفصل ذیل می فرمایم که هر یک در روز معلوم، شرفیاب حضور همایون گردیده، مطالب و عرایض متعلقه به خود را معروض داشته، جواب حاصل سازد، دبیر الملک و معیر الملک، به جهت اینکه انتظام امور دارالخلافه و خزانه، راجع به نفس نفیس همایون است، سپرده به آنهاست: تعیین وقت برای آنها، مناسب نبود. در وقت ضرورت، عرایض خود را خواهند رساند؛ و کذلک، سایر وزرا هم، هر یک عرضی و مطلبی فوتی و فوری داشته باشند، در هر وقت، مأذون به عرض خواهند بود. البته، بدون تخلف، همگی، می باید از این قرار رفتار نموده، تخلف نمایند (۳۸).

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی

شنبه	یکشنبه	دوشنبه	سه شنبه	چهارشنبه	پنجشنبه
وزیر جنگ	وزیر عدلیه	وزیر مالیات	وزیر امور خارجه	امین الدوله	اعضاء السلطنه
			وزیر وظایف	ظهير الدوله	اعضاء الدوله
				وزیر دیار	
					جمعه
					تعطیل

حرفی شهر صفر المظفر سنه ۱۲۸۳

یادداشتها:

- ۱- اردیبهشت، سال ۱۲۸۲ هجری قمری، مطابق بانور دهمین سال شهریاری ناصرالدین شاه قاجار. (اعتماد السلطنه، محمد حسنخان، مرآت البلدان، تصحیح دکتر عبدالحمین نوایی و میر هاشم محدث، ۴ جلد، چاپ اول، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۶۷، جلد دوم - سوم، ص ۱۲۸۳)
- ۲- بارس، نول، سال ۱۲۸۳ هجری قمری، برابر با بیستمین سال پادشاهی ناصرالدین شاه. (همان، ص ۱۵۱۱)

- ۳- اطلاق: حقی که به نویسنده مفاسح حساب پرداخت می شد، حق الاطلاق. (معین)
- ۴- مملوقه فرمان، فرمان پادشاه که قطع آن، کوچکتر از فرمان باشد و به مهر کوچک شاه، مهور شده و مقید بر پشت در دفاتر نباشد. (معین)
- ۵- استر آباد، شهر های مهم ولایت استرآباد - که اهمیت تاریخی دارد - عبارت است از: گرگان، بسترگور، و خندسک. (دهخدا)
- ۶- کمره: حسین. (دهخدا)
- ۷- مشیرالدوله، میرزا حسینخان قزوینی، پسر میرزا نسی خان امیر دیوان، در ۱۲۸۱ هجری قمری ایران در عثمانی شد و در ۱۲۸۲، ملقب به مشیرالدوله گشت. در سفر عینات ناصرالدین شاه (۱۲۸۷) شاه راهر عراق همراهی کرد پس از مراجعت از سفر عینات، شاه، اورا به وزارت عدلیه و وزارت وظایف و اوقاف منصوب کرد و در ۱۲۸۸، لقب سپهسالاری به وی داد و اندکی بعد به مقام صدارت رسید. در ۱۲۹۰، شاه رابه فرنگستان برده ولی در حسین سفر، مخالفتش به تحریک روسها بر ضد او برخاستند و شاه مجبور شد اورا بر کنار و به حکومت گیلان مقرر نماید اما اندکی بعد وی را احضار و به وزارت خارجه منصوب کرد. در ۱۲۹۱، وزارت جنگ نیز به وی سپرده شد و به سپهسالار اعظم، ملقب گردید. در ۱۲۹۵، دوباره شاه رابه اروپا برد. در ۱۲۹۷، از سپهسالاری و وزارت خارجه معاقب و به حکومت قزوین منصوب شد. در ۱۲۹۸، به حکمرانی خراسان و سیستان و تولیت آستان قدس رضوی منصوب شد و در مشهد، در ذی حجه ۱۲۹۸، در ۱۳۰۱ هجری قمری در گذشت. میرزا حسینخان، در دوره صدارت جنگ، چندین روزنامه و از آن جمله، روزنامه «ریخ» را تأسیس کرد. مدرسه سپهسالار و ساختمان بهارستان (مجلس شورای ملی سابق)، از یادگارهای برجایمانده از اوست.
- ۱۳۶۸، جلد دوم، صص ۲۶۰-۲۶۱.
- ۸- اصل: ملهور.
- ۹- صندوقخانه، محل صندوقهای پول دربار در دوره قاجار، جایی که در آن، کالاهای نفیس خانه و لباسهای فاخر را نگهداری می کردند. (معین)
- ۱۰- درختدار بوخت، دارنده انصافی در دوره قاجار به یکی از شغلهای درباری در زمان سلاطین قاجار و برای داشتن لباسهای شاه درختداری، عمل و شغل درختدار. (دهخدا)
- ۱۱- درختدار، جامه دار خاص شاه درختدارخانه، از امور خصوصی شاه که تحت ریاست صندوقدار باشی بوده است.
- ۱۲- اصطلاحات و لغات دوره قاجار، به، سازمان اسناد ملی ایران، مدیریت طبقه بندی و نمایه سازی اسناد، به کوشش مرگان تاجیک. (اصطلاحات و لغات دوره قاجار، به، سازمان اسناد ملی ایران، مدیریت طبقه بندی و نمایه سازی اسناد، به کوشش مرگان تاجیک)
- ۱۳- دانش که تحت سرپرستی یکی از رجال دربار، اداره و حفظ می شد. (اصطلاحات ... قاجار، تاجیک)
- ۱۴- فرانس، پیشخدمت، خدمتکار، فرانسهای کاتبی بودند که مقدار اجمل می کردند. (اصطلاحات ... قاجار، تاجیک)
- ۱۵- فرانس خلوت، فرانس مخصوص خلوتخانه شاه و غیره. (معین)
- ۱۶- مستوفی الممالک، میرزا یوسف آنتینی، پسر میرزا حسن، در سال ۱۲۳۷ هجری متولد شد و چون ناصرالدین شاه، وی را «آقا» صدا می کرد، همه، او را «آقا» می گفتند. محمدشاه در ۱۲۶۱، وی رابه مستوفی الممالک ملقب کرد. در ۱۲۶۸، حکومت عراق الراقا، بیز، ضمیمه ساختنش شد. در ۱۲۷۶، علاوه بر سستی که داشت، به عضویت مجلس شورای دولتی منصوب شد. در ۱۲۸۱، به فرمان ناصرالدین شاه، وزیر دارایی شد. در ۱۲۸۲، افزون بر وزارت دارایی، اداره امور آذربایجان، کرمان، قم، ساوه، زنجان و ... نیز به وی واگذار شد. در ۱۲۸۲، عنوان رئیس آفریقایالت، در ۱۲۹۰، پس از مدتی خانه نشینی، با توفیق دوباره شاهانه، وزارت داخله، وزارت دارایی، ریاست خزانه، ریاست دارالتوراد، حکومت تهران و تصدی خالصجات هم به او سپرده شد. در ۱۳۰۸، به موجب دستخط شاه، رسماً صدر اعظم شد و سرانجام، در رجب ۱۳۰۳، در ۶۶ سالگی، زندگانی را بدرود گفت. (رجال باعداد، جلد چهارم، صص ۴۷۸-۴۸۶).
- ۱۷- گروس: بیچاره. (معین)
- ۱۸- خرقان، نام قزوینی است در حوالی قزوین. (دهخدا)
- ۱۹- اعتمادالسلطنه، شاهزاده علی قلی میرزا پسر فتحعلشاه، از شاعران گران فاضل قاجار و مردی صاحب ذوق بود. وی در ۱۲۳۴ (۱۲۳۳) در تهران دیده به جهان گشود. پس از فوت محمدشاه (۱۲۵۰) تا ورود ناصرالدین میرزای ولیعهد از تبریز به تهران، علی قلی میرزا، پیشکاری مهد علیا (مادر ولیعهد) را، که نایب السلطنه و همه کاره کشور بود - در دست داشت. در ۱۲۷۲، به اعتمادالسلطنه ملقب و در ۱۲۷۴، به ریاست دارالتنوی و در ۱۲۷۵، به وزارت علوم منصوب شد (نخستین کسی که لقب وزیر علمی در ایران گرفت، او بود). در تاریخ، اسطرلاب و هندسه، کتابها و رساله های دارد که از آن جمله است: فلک السعاده، اکسیر التواریخ، تاریخ متنبیان و ...
- نخستین سیم تلگراف در تهران (۱۲۷۲) با مسئولیت و دخالت مستقیم او کشیده شد. اداره تلگرافخانه ها، روزنامه های دولتی و علمی و نیز مدیریت چاپخانه ها را عهده دار بود. سرانجام در شب عاشورای ۱۲۹۸، در تهران در گذشت و در جوار حضرت عبدالعظیم (ع) به خاک سپرده شد. (جمل سال تاریخ ایران، جلد اول، صص ۲۶۱-۲۶۲) (رجال باعداد، جلد دوم، صص ۴۷۱-۴۷۸).
- ۲۰- اصل: تلغرافخانه.
- ۲۱- ایشیک آقاسی باشی، دریش سفید کل یساولان صحبت: رئیس ایشیک آقاسیان دیوان و آقایان قاپوچیان و یساولان و جارجیان دیوان. (ایشیک آقاسی بلشیکری: ایشیک آقاسی باشی بودن. (دهخدا)
- ۲۲- ایشیک آقاسی باشی، رئیس تشریفات. (اصطلاحات ... قاجار، تاجیک)
- ۲۳- جرشقان، از فرای حومه کاشان و الحاح، از اعمال و لایت کاشان محسوب، اولین جنوب و مشرق این شهر واقع، هوایش به بیلاهی مایل و تیول نواب والا، معزالدوله (بهرام میرزا پسر عباس میرزا نایب السلطنه) است که در ۱۲۹۵ هجری وزیر عدلیه شد.

آمرات البلدان، جلد چهارم، صص ۲۲۸۸-۲۲۸۹

قلمبه مرگزی دهستان تابع بخش سیمه شهرستان کاشان. (دهخدا)

۲۰. ظهیرالدوله: علی خان قاجار، پسر محمد ناصر خان ظهیرالدوله دولو و داماد ناصرالدین شاه، در ۱۲۸۱ هجری شمسی آن متولد شد. در ۱۲۹۷ داماد شاه شد و در ۱۳۰۳ در ملنگ مریدان صیقلی شاه در آمد. در ۱۳۰۴ وزیر شرفیات ناصرالدین شاه شد و از ۱۲۵۵ هجری قمری قندهار ۱۳۱۶ به جانشینی مرشد خود نشست.

وی، مریدی روشن ضمیر، پاک و دادگر بود. انجمن اخوت را در ۱۳۲۶ ترتیب داد و محمدعلیشاه، هنگام به توب بستن مجلس، آنجا را با خانه وی به توب بست و ویران کرد. در ۱۳۳۹ حکومت مازندران به مدت یکسال و در ۱۳۴۴ حکومت همدان را عهده دار شد. در ۱۳۲۶ حاکم گیلان گردید. در ۱۳۳۷ حاکم کرمانشاه و در ۱۳۳۳ حاکم تهران شد و سرانجام، در دی قندهار ۱۳۴۲ در گذشت.

خاطرات وی را انبوح افشار به چاپ رسانیده است. (چهل سال تاریخ ایران، جلد دوم، ص ۵۱۹)
۲۱. حاجی محمدفتیحخان قاجار، پسر اللهیار خان آصف الدوله، در کودکی، خلاصیچه دربار بود و در موقع مرگ فتحعلیشاه، در اصفهان مأموریت داشت. در زمانی که پدرش والی خراسان بود، او، ریسی شرفیات دربار محمدشاه بود، ویس از نیمه پندر، باندگیری از تهران به مرافقه و از آنجا به تبریز و از تبریز به سنات گریخت. پس از آنکه کار سالار بکلی خاتمه یافت و از اهمیت افتاد، از آنجا که خود، مقام خانوادگی معتبری داشت و داماد فتحعلیشاه بود، به طهران آمد و مورد احترام شاه و تدبیر او شد. آنگاه به وزارت عدلیه رسیدیمینی مرشدوق عدالت به وی سپرد شد. در ۱۲۸۶ هجری به پیشکازی مسعود میرزا پسر شاه به فارس رفت و در ۱۲۹۰ هجری برای دومین بار به وزارت عدلیه منصوب شد و یکسال در این مقام بود. در شعبان ۱۲۹۲ در قم در گذشت. وی نیز چون پدر، لقب آصف الدوله داشت. (چهل سال تاریخ ایران، جلد دوم، ص ۵۱۹)

۲۲. شیرخان پسر سلیمان خان معروف به خان خاتان، برادر قی مهدعلیامادر ناصرالدینشاه - که در ۱۲۷۰ هجری به عین الملک ملقب گردید و پس از نصرالله خان (هم حدود مدت ده سال، خوانسار یعنی ناظر آتشینخانه ناصرالدینشاه بود. در سال ۱۲۷۵ هجری پس از عزل شدن میرزا قاجارخان نوری، عزت الدوله (خواهر ناصرالدین شاه) از میرزا کاظم خان نظام الملک طلاق گرفت و به عقد شیرخان - که پسر دایی اش بود - در آمد و در سال ۱۲۹۷ علاوه بر خوانساری، به حکومت مازندران، گرگان و استرآباد هم منصوب شد. در سال ۱۲۸۰ هجری منصوب آبدخانی بی بی قاجار هم به منصب او اضافه شد و دو سال بعد سردار قشون مازندران، گرگان و گیلان گشت و در سال بعد به لقب «عوضالدوله» ملقب گشت و علاوه بر مشاغل مذکور، اداره امور حکومتی فزین، خوزستان و محلات هم، به او محول شد. در ۱۲۸۴ هجری به حکومت استرآباد نیز منصوب شد و حکومتهای مازندران، شاهرود و بسطام هم بر عهده وی محول گردید. در ۱۲۸۵ هجری وزارت ریاست توپخانه را نیز، ضمیمه مشاغل وی ساختند. ولی این بار، اجل گریبان او را گرفت و در همان سال، در گذشت.
اهمان، جلد دوم، صص ۴۸۳-۴۸۴ و (استرآبی، عبدالله، شرح زندگی من یا تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجاریه، سه جلد، چاپ سوم، انتشارات زوار، تهران ۱۳۷۱ هجری، صص ۲۹۹، ۳۲۲ و ۳۳۳)

۲۳. اعتمادالسلطنه: محمد حسرتخان صبیح الدوله فرزند حاجی علیخان حاجب الدوله، یکی از رجال نامدار و دانشمند عصر ناصریه است که در سال ۱۲۵۶ هجری قمری از روزنامه خاطرات، در تهران متولد شد. وی در ابتدای تأسیس دارالفنون، در ۱۲۶۷ در نه سالگی وارد مدرسه در رشته نظام شد و از این تاریخ تا آخر عمر (۱۳۱۳- رجال نامداران) متولیان خدمات دولتی بود. در سال ۱۲۸۰ بااست و اسیبه نظامی ایران به پاریس اعزام شد و در زمان ادبیات فرانسه تسلط پیدا کرده وی در سال ۱۲۸۴ پس از بازگشت از فرانسه به عنوان مترجم حضوری دربار منصوب گردید و در سال ۱۲۸۷ ملقب به صبیح الدوله شد. در طول سالهای خدمت خود، مشاغل مختلفی از جمله ریاست دارالترجمه، آذانه احتساب، وزارت عدلیه، ریاست دارالتالیف، اداره باغات میوه دولتی، عضویت مجلس شورای دولتی و وزارت انطباعات، عهده دار بود. در سال ۱۳۰۴ قمری، ملقب به اعتمادالسلطنه گردید. او، در سال ۱۳۱۳، یک ماه پیش از قتل ناصرالدین شاه، در تهران در گذشت. وی در انجمنهای علمی اروپا و روسیه عضویت داشت و آثار متعددی از خود به جا گذاشت که برترین آنها، مجلدات مرآة البلدان، مطلع الشمس، منتظم ناصری، المآثر والآثار و تاریخ اشکال ایران می باشد.

(اعتمادالسلطنه، محمد حسرتخان، روزنامه خاطرات، به کوشش ایرج افشار، ۱ مجلد، چاپ چهارم، انتشارات امیرکبیر، تهران ۱۳۳۷ هجری، مقدمه مقدمه او (بامداد)، مهدی، شرح حال رجال، ۶ مجلد، چاپ چهارم، انتشارات زوار، جلد سوم، صص ۳۳۰-۳۳۷)

۲۴. امین الدوله، ابوطالب معروف به فرخ، ملقب به امین الملک، وزیر حضور و امین الدوله، فرزند میرزا مهدی پسر میرزا احمد، از طایفه غفاریهای کاشان - که نسبت خود را به ابوبذر عفراری، صاحبی بزرگوار می رسانند (۱۲۹۹- ۱۲۸۸ م. ق. ک. در سلطنت ناصرالدینشاه، مشاغل آبرومندی یافت و در ۱۲۷۲ به امین الملک ملقب شد و برای اصلاح روابط ایران و انگس، به اروپای غربی مأمور شد - که مأموریت مشکلی در آن زمان بود، سرانجام در ۱۲۷۳ هجری، ق. با وساطت و مناخله نابلتون سوم، قراردادی با سفیر انگلستان در پاریس امضا کرد که نتیجه آن، از دست رفتن افغانستان بود.

در آغاز سال ۱۲۷۵ - که میرزاغیاخان نوری معزول شد - فرخ خان، به سمت وزارت حضور، مهر دار شاه و ریاست شورای دولتی نایل آمد و چون میرزا صادق قائم مقام از شعل خود معزول و خاتمه شین شد، لقب او را - که امین الدوله بود - به فرخ خان دادند. ناصر نظام شدن میرزا احمد خان سپهسالار، فرخ خان و برادرش، به گمان مخالفت با صدر اعظم، به کاشان فرستاده شدند ولی پس از دو ماه، دوباره در صفر ۱۲۸۳، وزارت حضور، حکومت کاشان، اداره ولایات فارس، اصفهان و نغز، و اداره گسرتخانه های ولایات به فرخ خان سپرد شد. تقرب فرخ خان به جایی رسید که شاه، دستور داد که عون و نصب تمام حکام، باید به مشورت و جوابدیدی او باشد. (چهل سال تاریخ ایران، جلد دوم، صص ۵۰۹-۵۱۰)

۲۵. مالیات جنسی آقا جازیه (معین)

۳۶. عراق: در شهریور ۱۳۱۴ ه. ش. به موجب تصویب هیئت وزیران، نام عراق (سلطان آباد) به آراک تبدیل گردید. این شهر، از شمال به قراغان، از مشرق به خاک قم، از جنوب به محلات، از مغرب به کوه شازند محدود است. دارای آب و هوای معتدل و زمستانها بسیار سرد است. بنای آن، جدید و در سال ۱۳۴۰ ه. ش. به توسط سیدخان معروف به کریمی، در زوایه جنوب غربی دشت قراغان بنا شد. دوره آهن سراسری ایران، از آنجایی گذرد. (معین)

۳۷. دبیر الملک، میرزا محمد حسین: هموزاده قائم مقام (۱۲۲۵-۱۲۹۷) در سفر اوزن‌الر و امیر کبیر، فتنی او بود و جغرافیای جهان‌نمای جدید را که به دستور امیر، از تألیف چند کتاب، به فارسی ترجمه کرد. به خط و انشای وی نوشته شده است.

در ۱۲۸۳ و زیر رسایی شد و امور حکومتی تهران و خالصجات، اداره حکومتی کرمان و عراق و در جزین، و پستخانه‌های راه آذربایجان به وی سپرده شد. در ۱۲۸۲، امور بلوک خوار هم به این مشاغل ضمیمه شد. در ۱۲۸۵، به نیابت تولیت آستان قدس رضوی منصوب شد. در ۱۲۸۸، علاوه بر عضویت دارالشورای کبریا، برای بار دوم به وزارت رسایی منصوب گشت. در محرم ۱۲۹۰، وزارت داخله نیز به آن اضافه شد و در همین سال به حکومت عراق روانه شد. خبر به دبیری، اطراف تهران، به نام اوست که در موق تصدی خالصجات، آن راه عمل آورده و متداول ساخته است. (چهل سال تاریخ ایران، جلد دوم، ص ۴۵۳)

۳۸. خالصجات، سید خالص: زمینهای متعلق به دولت از زمینهای که از باب، آن را از تقسیم میان دهقانان و به اصطلاح بشک انداختن، مستثنی می‌دارد و خود، رأساً آن را از ارض می‌کند (بیشتر در کردستان) (معین)

۳۹. دارالانشاء دبیر خانه، بنای منشیان و نویسندگان. (دهخدا)

۴۰. میر المصالح، امیر دوست محمد خان، پسر دوستعلی خان و شوهر عصمت الدوله، دختر دوم ناصرالدین شاه، در سال ۱۲۷۳ هجری شری متولد شد و پس از اینکه پدرش دوست علیخان در ۱۲۸۸ لقب نظام الدوله گرفت، منصب میر المصالحی را به پسر خود واگذار نمود. در همین سال - که باز ده سال پیشتر نداشت - حکومت یزد نیز به او سپرده شد.

پس از فوت نظام الدوله (پدرش) در ۱۲۹۰، دو مستخدم خان، یکی از سر ملایه‌داران درجه یک ایران بلکه سر آمد متولیان کشور بود و دیگری بیشتر این داری را از روی بی کفایتی، در داخل و خارج ایران، برپا داد و در سفر سوم خود به آریه، در ۱۲۸۵ سالگی، در شهر اودسا دیده از جهان بخت و جنازه‌اش را به ایران آوردند. از حال نامدار، جلد اول، صص ۵۰۲-۵۰۳

۴۱. بقایای مالیاتی و مجموع اموال از مردم هر محلی که بستن جمع کرد تا غلبی که ایشان را هیچ نمکند و این سال را سال «مواند» نام نهادند یعنی سال «بقایا» پس، بقایای همه شهرها مستخلص گردانیدند و محصل کردند مگر بقایای اصفهان - که در آن تأخیر افتاد، به سبب اهل قم که در ادای آن، نمرده و سرکشی می‌کردند و از ادای بقایا امتناع می‌نمودند. (دهخدا)

۴۲. زینور کخانه، محلی که زینور کهارا در آن نگهداری می‌کردند.

۴۳. خزانه آندرون: قسمتی از خزانه که جواهر و طلا و زبر کلبه و مهر و موم شاه بود، خزانه دربار. (اصطلاحات ... قاجار، تاجیک)

۴۴. امین الملک پاشاخان: از پیشخدمتهای خاصه شاه که در ۱۲۷۲، به لقب امین الصوره ملقب و در ۱۲۷۶، مدیر دارالشورای کبریا و معروف به امین شورا گردید. در سال بعد به پیشکاری پسر شش ساله شاه، کامران میرزا حاکم تهران معین شد. در ۱۲۸۰، مأمور رسیدگی به امور اداری نظام شد و سال بعد، امین الملک لقب یافت و مهرباری و رسیدگی به امور حکومتی بر او جود و خسته - انجان و احصای وزرا و ابلاغ اوامر شاهانه به آنان، از وظایف او قرار گرفت. در ۱۲۸۴، رسیدگی به امور خراسان نیز، بسو سپرده شد. در ۱۲۸۸، عضو دارالشورای کبریا شد و پیشکاری کامران میرزا نیز، دوباره به وی محول گشت و آنگاه، وزارت عدلیه به او داده شد. (چهل سال تاریخ ایران، جلد دوم، ص ۴۷۶)

۴۵. ریش سفید خلوت: وزیر دربار، وزیر حضور. (اصطلاحات ... قاجار، تاجیک)

۴۶. شنگدوران: دست‌ای از نظامیان به عهد قاجاریه. (دهخدا)

۴۷. امین خلوت، میرزا هاشم خان: برادر بگری و ملاری فرخ خان امین الدوله و پدر اقبال الدوله و صاحب اختیار، از جمله عمده خلوت بود و در ۱۲۷۶، کلبه محاسبات تلگراف جدید تأسیس، زیر نظر او قرار گرفت و او، محمدابراهیم خان صدیق المصالح شیبانی را به معاونت خود گرفت و علت اینکه در میان محصلین و کارکنان تلگرافخانه در آن زمان، کاشانی زیاد وجود دارد، همین است. در سال ۱۲۷۸ - که ریاست اداره، صرف جیب شاه را داشت - ملقب به امین خلوت گردید. در ۱۲۸۴، امور حکومت فیروزکوه و در ۱۲۸۸، امور حکومت شاهرود و پس‌تپا و یزد، و اندکی بعد، حکومت کاشان، زیر نظر وی قرار گرفت و نیز در همین سال، از اجرای مجلس دارالشورای کبریا دولتی شد.

چون فرخ خان در گذشت، لقب او یعنی امین الدوله، به میرزا هاشم خان صاحب ترجمه داده شد و به منصب وزارت حضور، نایل گشت و شش سال بعد (۱۲۹۴) در گذشت و در قم مدفون گشت. میرزا هاشم خان، شوهر خواهر فتح‌الله خان شیبانی، شاعر معروف بود. (چهل سال تاریخ ایران، جلد دوم، ص ۵۱۱)

۴۸. در من فرمان، جزء بسین «خانه‌ها» در ترکیه‌ای چون، ووزارخانه‌ها، باسسه‌خانه‌ها، تلگرافخانه‌ها، چهارخانه‌ها، گمرکخانه‌ها و ... همواره به صورت «خانه‌ها» آمده است - که مطابق دستور خط آن زمان بوده است.